

MILLATLARARO
MUNOSABATLAR VA
XORIJDAGI
VATANDOSHLAR
MASALALARI
BO'YICHA QO'MITA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

DIN ISHLARI
BO'YICHA
QO'MITA

O'ZBEKISTON XALQARO
ISLOMSHUNOSLIK
AKADEMIYASI

YANGI O'ZBEKISTONDA DINIY BAG'RIKENGLIK

xalqaro konferensiya materiallari to'plami

РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

сборник материалов международных конференций

RELIGIOUS TOLERANCE IN THE NEW UZBEKISTAN

*proceedings of materials of international
conference*

2025-yil, 15-noyabr, Toshkent

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DIN
ISHLARI BO‘YICHA QO‘MITASI
MILLATLARARO MUNOSABATLAR VA XORIJDAGI
VATANDOSHLAR MASALALARI BO‘YICHA QO‘MITA
O‘ZBEKISTON XALQARO ISLOMSHUNOSLIK AKADEMIYASI

YANGI O‘ZBEKISTONDA DINIY BAG‘RIKENGLIK

xalqaro konferensiya materiallari to‘plami

2025-yil, 15-noyabr, Toshkent (O‘zbekiston)

Toshkent – 2025

Yangi O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglik / Tuzuvchi: O.Ernazarov. – Toshkent: “O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi” nashriyot matbaa birlashmasi, 2025. – 436-b.

Mas’ul muharrir:

I.Daminov – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Tahrir hay’ati:

**O.Ernazarov, N.Nizametdinov, M.Alimova, R.Urazova, R.Isakdjanov,
M.Abdullayeva, G.Xudoyberganova, D.Turdiyeva, A.Nosirova,
L.Alidjanova, M.Abdupattayev, N.Turambetov**

Tuzuvchi:

O.Ernazarov – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Taqrizchilar:

D.Rahimjonov – tarix fanlari nomzodi, dotsent

Sh.Ziyodov – tarix fanlari doktori, professor

Ushbu to‘plam O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasida “16-noyabr – Xalqaro bag‘rikenglik kuni” munosabati bilan har yili an‘anaviy tarzda o‘tkaziladigan “Yangi O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglik” mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallarini o‘zida mujassam etgan. To‘plamda O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mitasi, O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi mutaxassislari hamda respublikamizdagi mavjud diniy tashkilotlar va madaniyat markazlari rahbarlari tomonidan taqdim etilgan materiallar jamlangan.

To‘plamga kiritilgan materiallarda keltirilgan raqam, fakt va ma’lumotlar uchun mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi ilmiy va o‘quv-uslubiy kengashining 2025-yil 5-noyabrda 3-son majlisi qarori bilan nashrga tavsiya etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Din ishlari bo‘yicha qo‘mitasining 2025-yil 12-noyabrda 03-07/7413-son xulosasiga asosan tayyorlandi.

ISBN 978-9910-9309-2-8

© “O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi”
nashriyot matbaa birlashmasi, 2025.

Xulosa qilib aytganda, islom ta'limotida tinchlik va omonlik – bu shunchaki siyosiy shior yoki ikkinchi darajali maqsad emas, balki din va dunyo ishlarining asosiy poydevoridir. Omonlik bo'lmasa, na sahih ibodat, na adolatli muomalot va na sog'lom jamiyat bo'lishi mumkin. Zamonaviy tahdidlar shuni ko'rsatadiki, musulmon jamiyatlaridagi beqarorlikning asosiy sababi – bu aqidaviy va fikriy xavfsizlikning yo'qolishidir. Takfirchilik g'oyalari bu xavfsizlikka raxna soluvchi asosiy omil bo'lib, u nafaqat ichki qon to'kilishlarga, balki Islom diniga nisbatan global nafrat («islomofobiya») qo'zg'atilishiga ham xizmat qilmoqda. Shunday ekan, Islomning asl tinchlikparvar mohiyatini tiklash, birinchi navbatda, Moturidiylik kabi mo'tadil aqidaviy maktablar asosida fikriy va aqidaviy omonlikni ta'minlash, johillikka barham berish va takfirchilik fitnasiga qarshi ilmiy asoslangan raddiyalar berish orqali amalga oshadi. Islomdagi komil adolat va insof nafaqat musulmonlar, balki ular bilan bir jamiyatda yashovchi barcha din vakillariga nisbatan ham omonlikni kafolatlaydi.

* * *

Bexzodjon Ro'zaliyev,

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish
ICESCO" kafedrasida katta o'qituvchisi*

OILADA BARQAROR IJTIMOIIY MUHITNI TA'MINLASHDA DINIY DUNYOQARASH AHAMIYATI

Bola atrofida sodir bo'layotgan voqealarni idrok qila boshlagach, u yaqin atrofdagi kattalardan oddiy so'zlar bilan voqea-hodisalar haqida so'ray boshlaydi. Bu savollarga olgan javoblariga nisbatan shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshi ulg'aygan sari bolaning savollari ko'lami va tabiati jihatidan rivojlanib, og'irlashadi. Yaxshi va yomon nima? Haqiqatan ham yaxshi va yomon bormi? Bizning harakatlarimizni boshqaradigan maqsad va vazifalarimiz qanday? Biz nimani qadrlaymiz? Go'zallikning tabiati va maqsadi nima? Inson hayotidagi yovuzlik va azob-uqubatlarning izohi nima? Qadriyatlar ob'ektivmi yoki nisbiymi? Chunki, har bir inson ongida ma'lum savollarga tug'ma qiziqish bor. Bu munosabat, bolalikdan

boshlanib, insonda umri davomida davom etadi. Bu savollarga javob bera olmagan uchun atrofida savol bergan bolani yo urishib, jim qilishadi yoki oddiy tushuntirishlar bilan uni qanoatlantirishga harakat qilishadi.

Shu jihatdan eng avvalo, hayot va olam, unga hukmron bo'lgan va uning ichida yashiringan mavhum haqiqatlarni anglash inson miyasini yoshligida ham qondirish uchun zarur va muhim masala sifatida oldimizda namoyon bo'ladi. Dunyoqarash – bu ijtimoiy va individual ongning murakkab, sintetik, yaxlit ma'lumot olish shaklidir. Uning tavsifi uchun bilimlar, ishonchlar, e'tiqodlar, mohiyatlar, maqsadlar, kayfiyatlar, intilishlar, umidlar, qadriyatlar, normativlar, me'yorlar, ideallar va hokazolar kabi har xil tarkibiy qismlarning mutanosib ravishda mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, har bir individ va jamiyatning umumiy ma'lumot olish shakli bo'lib, shaxs va ijtimoiy ongda hosil bo'lib, shakllanadigan bilimlar asosida hosil bo'luvchi baholar hamda uning natijasida kelib chiqadigan faoliyat dasturi tushuniladi. Shuningdek, kuch o'laroq insonning dunyoga munosabatini belgilab, faoliyatini tartibga solib, uni boshqarib turuvchi qarashlar, baholar, normalar va dasturlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Dunyoqarash – bu obyektiv dunyo va undagi shaxs, jamiyat va insoniyatning o'zni, insonning dunyoga, atrofida voqelikka va o'ziga bo'lgan munosabati, shuningdek, odamlarning asosiy hayotiy pozitsiyalari, ularning e'tiqodlari, ideallari, baholashlari va majoziy g'oyalari tizimi, bilish va faoliyat tamoyillari, qiymat ko'rsatmalari, qadriyat yo'nalishlari va boshqalar haqidagi qarashlar majmuasi hisoblanadi. Demak, dunyoqarash insonning dunyoga bo'lgan munosabati va nuqtai-nazarlari haqidagi umumiy qarashlar tizimi bo'lib, ularga asoslangan har bir individning hayotiy yo'nalishini, tutgan yo'li, fikrini belgilovchi qat'iy ishonch-e'tiqod, his-tuyg'u, bilimlar, ideallar ekani ma'lum bo'ladi. Shuningdek, odob-axloq, fe'l-atvor, muomila kabi insonning o'ziga xos xususiyatlarini belgilashdagi asosiy qonun-qoidalar va qadriyatlarini aniqlab olishida ko'mak beradi.

Dunyoqarash – bu dunyoga, undagi inson o'rniga, uning olamga va boshqa odamlarga, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini belgilab beruvchi, aniqlashtiruvchi va insonning shaxsiy tuzilishini shakllantiruvchi va tashkil etuvchi qarashlar tizimi sanaladi. Demak, har bir inson o'z munosabatlarida biror nuqtai-nazarga tayanib, shu asosda fikr yuritadi. Shuningdek, insoning ongi, bilimi, qadriyati va faoliyatini belgilab beruvchi qarashlari uning dunyoqarashiga bog'liq masala hisoblanadi.

Dunyoqarash – bu metafizik tafakkur va tadqiqotlar natijalari majmui bo‘lib, metafizika esa dunyoni bilish shakllarini bir butunlikka birlashtiruvchi fan sifatida tushuniladi. Demak, metafizika fan jihatidan fikrlash, o‘rganish, ilmiy tekshirish va tadqiqotlar natijalarining umumiy tizimi bo‘lib, u dunyoni bilishning barcha formalarini yagona bir butunlikka birlashtiradi. Shuningdek, u inson va dunyoni bilishning barcha shakllarini o‘zida jamlovchi bilim manbai hisoblanadi.

Dunyoqarash – bu individ, sotsial guruh, ijtimoiy sinf yoki umuman jamiyatning voqelikka munosabatini, dunyoni umumiy tushunishni hamda insonlarning hayotiy pozitsiyalari, yo‘nalishlari va faoliyat dasturlarini belgilovchi qarashlar, qadriyatlar, baholar, prinsiplar, ideallar, ishonch-e‘tiqodlar, maslaklar tizimi hisoblanadi. Bunda, ikki xarakter namoyon bo‘ladi. Birinchisi, dunyoni umumiy anglab yetib voqelik va borliqqa munosabat bildirish. Ikkinchisi, insonning hayotiy yo‘nalishlari va faoliyat dasturlarini belgilovchi qadriyatlar va ishonch-e‘tiqodlar. Dunyoqarash – bu insonni o‘rab turgan olam va insonning bu dunyodagi o‘rniga qarashlar yig‘indisi sanaladi. Demak, dunyo va undagi hayot haqidagi bilimlar asosiy ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ma‘naviy va moddiy hayotga muhim ta‘sir ko‘rsatuvchi dunyoga bo‘lgan qarashlarning bir butun tizimi sifatida qaraladi. Dunyoqarash – bu prinsiplar, qarashlar, maslaklarning majmui bo‘lib, ular ayrim kishi, sotsial guruh, sinf yoki umuman jamiyatning faoliyati yo‘nalishini va voqelikka munosabatini belgilaydi. Demak, butun fikrlar va qarashlar tizimi bo‘lib, ijtimoiy faoliyatni va munosabatni belgilovchi unsur hisoblanadi.

Dunyoqarash – bu insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik to‘g‘risidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, o‘zining undagi o‘rni haqidagi qarashlar, tasavvurlar, bilimlar tizimi bo‘lib, olamni eng umumiy tarzda tasavvur qilish, idrok etish va bilish tushuniladi. Demak, voqelik, olamning mohiyati, tuzilishi, o‘zining undagi o‘rni to‘g‘risidagi umumiy tasavvur va qarashlarga asoslangan bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoqarash – bu dunyoga va insonning undagi o‘rniga, kishilarning o‘z atrofidagi voqelikka va o‘z-o‘ziga munosabatiga bo‘lgan umumiy qarashlar tizimi, shuningdek, bu qarashlarga asoslangan odamlarning e‘tiqodlari, ideallari, bilimi va faoliyat tamoyillarini qamrab oladi. Demak, dunyoga bo‘lgan umumiy qarashlar bo‘lib, unga asoslangan e‘tiqodlar, ideallar, bilimlar va faoliyat tamoyillarini tashkil etadi.

Dunyoqarash bu insonning (va jamiyatning) butun dunyoga, undagi o'z o'rniga, insonning o'z hayotining mazmunini tushunishi va baholashiga qarashlarining umumlashtirilgan tizimi va faoliyati, insoniyat taqdiri; kishilarning umumlashgan ilmiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, axloqiy, diniy, estetik, qadriyat yo'nalishlari, ishonishlari, e'tiqodlari va ideallari majmuini qamrab oladi. Demak, har bir individning dunyoga nisbatan o'z qarashi, o'zi va o'zgalar hayoti va olam to'g'risidagi tasavvurlari, tushunchalari bo'lib, ular natijasida qarashlari shakllanadi. Ana shular muayyan kishining boshqa odamlarga munosabati va kundalik faoliyatining mazmunini belgilaydi.

Dunyoqarash ko'lami individning butun hayoti mobaynida rivojlanib, kengayib boradi. Dunyoqarash mazmuni esa, individ ongida voqelikning xilma-xil jihatlarini qay darajada qamrab olingan ekanini aks ettiradi. Dunyoqarash markazi yoki tayanch nuqtasi deganda, individning qanday shaxsiy hamda ijtimoiy manfaatlar majmuasi doirasidan turib olam haqida fikr yuritishi tushuniladi. Inson o'z hayotida o'zidan ilgari o'tgan kishilarning turmush tajribasiga, to'plagan bilimlariga tayanadi. Dunyoqarash kishilarning axloq me'yorlari, hayotdagi intilishlari, qiziqishlari, mehnat va turmushlariga ta'sir ko'rsatib, katta amaliy ma'no kasb etadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytganda, dunyoqarash – bu inson va dunyo haqidagi mavjud qarashlar, nuqtai-nazarlar, fikrlar, mulohazalar tizimidan kelib chiqqan baholar va ishonch-e'tiqodlar bo'lib, ular asosida shakllangan faoliyat dasturidan iboratdir. U dunyo, hayot, ijtimoiy jamiyat, individ to'g'risida umumiy tasavvur xosil qilish va to'liq tushunchaga ega bo'lish bilan xarakterlanadi. Individning odob-axloq normalari va estetik qarashlarini o'z ichiga qamrab oluvchi tushunchalar va g'oyalar, insonning ob'ektiv dunyoda tutgan o'rni, ahvoli, mavqei batafsil anglab olishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Diniy dunyoqarash – bu inson, tabiat va jamiyatning paydo bo'lishi, tuzilishi va kelajagi to'g'risidagi g'ayritabiiy qarashlar va tasavvurlar majmuini o'z ichiga qamrab oladi. Demak, inson, tabiat va jamiyatning qanday paydo bo'lganligi, ularning tuzilishi va kelajagi haqidagi qarashlar g'ayritabiiylikka tayangan bo'lishi ta'kinlanmoqda.

Diniy dunyoqarash – bu olamdagi voqea va hodisalarning sabablarini ilohiy, g'ayritabiiy kuch bilan bog'lab tushuntirish bo'lib, uning muhim jihatlarini diniy e'tiqod, tuyg'u, diniy aqidalarga ishonish, ilohiy kuchlarga

sig'inish hisoblanadi. Demak, dunyodagi sodir bo'ladigan voqea-hodisalar sabablarini ilohiy kuch bilan bog'lab tushuntirib beriladi. Shuningdek, diniy e'tiqod va tuyg'u hamda ibodatlarda aks etadi. Diniy dunyoqarash – bu insonning ilohga va uning qudratiga bo'lgan e'tiqodi bilan bog'liqligi xarakterli hisoblanadi. Demak, inson qudratli ilohga ishonishi asosida dunyo va inson yaratilganligi anglab yetadi.

Diniy dunyoqarash – bu dunyoni Xudo yaratgan degan g'oyaga asoslanadi. Insonning dunyoqarashi va dunyoni sezishi, shuningdek uning xulq-atvori va hatti-harakatlari olamni yaratgan, odamlar moddiy hamda ma'naviy hayotining barcha jabhalarini ierarxiya bosqichli ko'rinishida tartibga solgan yagona va qudratli Xudoning mavjudligiga bo'lgan qat'iy ishonchga asoslanadi. Demak, dunyoni va undagi hamma narsani Xudoning yaratgan maxluqlari ekanligi, kishilarning faoliyatini tartibga solish uchun o'zining ko'rsatmalirini yuborganligi ta'kidlanmoqda. Shuningdek, dunyo, hayot, ijtimoiy jamiyat, shaxs to'g'risida diniy ta'limotlarda ta'kidlangan aqidalarga asoslanib umumiy tasavvur hosil qilish va to'liq tushunchaga ega bo'lish bilan xarakterlanadi.

Demak, diniy dunyoqarash – bu inson va dunyo haqidagi mavjud diniy qarashlar, diniy nuqtai-nazarlar, diniy fikrlar, diniy prinsiplar, diniy qonun-qoidalar tizimidan kelib chiqqan diniy baholar va ishonch-e'tiqodlar bo'lib, ularga asoslanib shakllangan diniy faoliyat dasturidan iboratdir. U o'rab turgan butun borliq, voqelik, mavjudot, atrof-muhit bilan insonning munosabat va muomilasini aniqlashida va olamni umumiy tarzda bir butun holda his etishda diniy ta'limotlarga suyangan holda uni dunyogagi o'rnini belgilab olishida yordam beradi. Diniy dunyoqarashning o'ziga xos xarakterli jihatlari quyidagilardan iborat: Aqidalar, ta'limotlar, ibodatlar, marosimlar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, ma'lum jamoa-guruhlar, tashkilotlar, insonlararo munosabatlarni shakllantirish.

Globallashuv sharoitida dunyoqarash va diniy dunyoqarash transformatsiyasi jamiyat muhitini barqarorlashtirishning muhim omili sifatida dolzarblik kasb etmoqda. Diniy-ma'rifiy sohadagi faoliyat samaradorligini oshirish boy ilmiy-tarixiy merosimizni o'rganish va targ'ib qilish, shu bilan birga, dunyoda ro'y berayotgan voqea-hodisalar va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tahlilini taqozo etmoqda. Ma'rifatparvarlik, mehr-muruvvat, bunyodkorlik, bag'rikenglik kabi ezgu fazilatlar va milliy qadriyatlarimizni keng targ'ib qilish, jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit

Po‘latova Dildora. Yoshlar ongida diniy bag‘rikenglikni shakllantirishning ahamiyati	264
Musayeva Muborakxon. «Al-Adab al-Mufrad» asarining ijtimoiy-ma‘naviy hayotdagi ahamiyati	268

III SHO‘BA. JAHONDAGI TINCHLIK VA BARQARORLIKNI MUSTAHKAMLASH HAMDA TURLI AYIRMACHI VA RADIKAL G‘OYALARNING OLDINI OLISHDA BAG‘RIKENGLIK TAMOIYI AHAMIYAT

Akmalov Shoislom. Markaziy Osiyo davlatlarining terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashishning ayrim jihatlari	275
Mustafa Demirji. Zamonaviy musulmon dunyosida birgalikda yashash, dinlararo muloqot va diniy bag‘rikenglik masalalari	280
Shermuxamedov Komiljon. Moturidiylik ta‘limotida bag‘rikenglik va mo‘tadillik tamoyillari	288
Jasur Nadjmitdinov. Dinlararo muloqot – tinchlik va bag‘rikenglikni mustahkamlashning muhim vositasi	290
Tohirov Jahongir. G‘arb islomshunosligida “Sahihi Buxoriy”ga munosabat	294
Abdullayev Abdurasul. Bag‘rikenglik madaniyatini shakllanishda islom qadriyatlarining o‘rni	297
Alloqulov Abdullatif. Islom manbalari – diniy bag‘rikenglik va insonparvarlik poydevori	301
Sobirov Javohirxon. Markaziy Osiyoda “yaxshi qo‘shnichilik diplomatiyasi”: O‘zbekistonning tinchlik tashabbuslari	305
Jo‘rayev Ulug‘bek. Noislomiy konfessiyalar diniy amaliyotlarida sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish tajribasi	308
Sotvoldiyev Oybek. Islom tarixida diniy bag‘rikenglik namunalari	311
Yaxshilikov Abdulaziz. Omonlik – islomda ijtimoiy tinchlik garovi...	315
Ro‘zaliyev Bexzodjon. Oilada barqaror ijtimoiy muhitni ta‘minlashda diniy dunyoqarash ahamiyati	318
Daminov Bahodir. Qirg‘iziston Respublikasida diniy mutaassib guruhlar faollashuvining ayrim omillari xususida	323
Nurmuhammad Davron. Islom tarixida diniy bag‘rikenglik: ahdnoma va amaliy misollar tahlili	327